

16 mars 2005

Förslag till en enhetlig stavning för älvdalska

Rådjärum, Älvdalska språkrådet

Uppdraget

Föreningen Ulum Dalska gav i augusti 2004 oss, det vill säga Yair Sapir (samordnare), Östen Dahl, Gunnar Nyström, Lars Steensland och Bengt Åkerberg i uppdrag att bilda ett råd vars främsta uppdrag skall vara att utarbeta en anpassad stavning för det älvdalska språket.

Rådet, som delar uppfattningen att älvdalskan bör betraktas som ett självständigt språk, har valt namnet "Rådjärum, Älvdalska språkrådet". Rådets medlemmar hyser alla kärlek till det älvdalska språket och är engagerade i strävan att värna om dess fortlevnad. Uppdraget att utarbeta en stavning för älvdalskan är därför både hedersamt och angeläget.

Varför behövs en enhetlig stavning?

1. För älvdalskans överlevnad är det väsentligt att det kan användas som skriftspråk, och skapandet av en enhetlig stavning är det kanske viktigaste steget i tillkomsten av ett skriftspråk.
2. Tillkomsten av ett skriftspråk med enhetlig stavning bidrar till att höja språkets status i samhället.
3. Många älvdalingar känner osäkerhet när de ska skriva älvdalska. För dessa kommer den enhetliga stavningen att vara ett stöd, som kan leda till att fler människor använder älvdalskan i skrift.
4. Om man en gång för alla fastställer en enhetlig stavning, förebygger man många onödiga konflikter och diskussioner om hur olika dokument ska se ut.
5. För att undvika kaos vid framställning av tryckt material är det angeläget att standardisera eventuella extratecken.

Vad en stavning för älvdalskan måste ta hänsyn till

Det finns många saker man måste tänka på när man konstruerar en stavning för ett språk, och som gör att det inte bara är att tillämpa principen "skriv som du talar". Vi ska här nämna några av de viktigaste sakerna som har väglett vårt arbete.

Älvdalskans särart. I älvdalskan ingår en rad speciella ljud och ljudförbindelser utan motsvarighet i bl.a. svenskan. Den tvångströja som det svenska alfabetet ända till vår tid kan sägas ha lagt på älvdalskan har förhindrat att flera sådana för språket viktiga ljud och ljudskillnader har kommit till klart uttryck i skriven älvdalska. Av hänsyn till älvdalskans särskilda behov har vi i vår stavning infört några nya tecken, dock inte fler än vi ansett praktiskt möjligt eller klokt med tanke på traditionen m.m. (jämför det följande).

Skillnader mellan bymålen. Den mest uppenbara svårigheten för den som vill skapa en enhetlig stavning för älvdalskan är att den talade älvdalskan inte är ett enhetligt språk – som alla vet har varje by sitt eget mål, och inget bymål kan anses vara bättre eller sämre än något annat. Därför kan vi inte välja ett av målen som grund för stavningen, utan måste skapa ett system som är en kompromiss mellan olika möjligheter. Detta är ju ingenting som är speciellt för älvdalskan utan gäller egentligen alla språk. Svenskan låter inte likadant i Malmö, Stockholm och Helsingfors, men man använder ändå samma stavning överallt. Hur väljer man då en stavning för ord som uttalas olika på olika ställen? En enkel princip är att man utgår från det vanligaste uttalet, men ibland är det bättre att välja en kompromiss som kanske inte exakt återger någons uttal men ändå kan accepteras av de flesta.

Den svenska traditionen. Alla som har vuxit upp i Älvdalen har gått i svensk skola och är vana att använda det svenska skriftspråket. Älvdalskan och svenskan är dessutom nära besläktade språk. Det är därför oundvikligt att man tar med sig sina svenska läs- och skrivvanor till älvdalskan. En älvdalsk stavning som inte tar hänsyn till detta skulle kännas främmande och bli svårtillgänglig för användarna. I många avseenden måste man därför följa den svenska traditionen.

Den älvdalska traditionen. Det finns också en älvdalsk skrivtradition – älvdalska har ju faktiskt skrivits i flera hundra år, även om det har varit i begränsad omfattning och idag skrivs förmodligen älvdalska mer än någonsin tidigare. Det har mer eller mindre spontant utvecklats uttalade eller outtalade principer för hur älvdalskan ska stavas. Vi har stor respekt för den här traditionen, som ju bygger på talarnas språkkänsla, och försöker att inte avlägsna oss från den mer än nödvändigt. Tyvärr är den inte så enhetlig att den utan vidare kan tas som grund för en stavning.

Praktiska synpunkter. Numera produceras de flesta texter på dator. Stavningen bör vara så konstruerad att det är lätt att skriva in texter, att flytta dem från ett program till ett annat och att skriva ut dem. Konkret betyder detta att antalet specialtecken bör hållas nere och att man om möjligt ska välja tecken som finns i de allmänt tillgängliga teckenuppsättningarna. (Man bör betänka de svårigheter som de ”svenska” bokstäverna å, ä och ö har vållat och fortfarande vållar i datorsammanhang.)

Lättlärdhet. Det säger sig själv att stavningen ska vara så lätt som möjligt att lära sig och att använda.

Estetiska hänsyn. Naturligtvis bör stavningen vara sådan att den skrivna texten är trevlig att titta på. Detta har betydelse bland annat för valet av ev. extratecken. Även själva stavningen av orden bör naturligtvis vara estetiskt tilltalande. Här finns dock ett problem: stavningar som man ser för första gången känns ofta främmande och svåra att acceptera, men blir rätt snart helt naturliga, när man har vant sig vid dem.

Om alfabetet

Enligt Rådjärums förslag består det älvdalska alfabetet av 36 bokstäver. Förutom de tecken som förekommer i svenskan ingår följande extratecken: *q, ð, e, i, u, y* och *å*. Bokstäverna *c, q, x, z* förekommer enbart i namn och främmande ord.

Övdalsk-abiseö 'Det älvdalska alfabetet'

Aa

Aą

Bb

Cc

Dd

Ðð

Ee

Eę

Ff

Gg

Hh

Ii

Iı

Jj

Kk

Ll

Mm

Nn

Oo

Pp

Qq

Rr

Ss

Tt

Uu

Uų

Vv

Ww

Xx

Yy

Yy

Zz

Åå

Ää

Öö

Stavning och uttal

Stavning	Exempel	Uttal
a	<i>dag, arm</i>	
ą	<i>nątelin, kullą</i>	För uttal se <u>nasalvokaler</u> nedan
ai	<i>ais, raivas, saia</i>	
ąi	<i>mąi, dąi, sąi</i>	För uttal se <u>nasalvokaler</u> nedan
au	<i>aus, maus</i>	
aungg	<i>laungg</i>	Uttalas <i>laungg, langg</i> eller <i>longg</i>
aunk	<i>baunka</i>	Uttalas <i>baungka, bangka</i> eller <i>bongka</i>
b	<i>brinde, stabbe</i>	
d	<i>dag, brudd</i>	
di + vokal	<i>diärv</i>	Uttalas som <i>d + j</i>
dj	<i>djikk, djär, byddja</i>	Uttalas ungefär som <i>j</i> i engelskans <i>John</i>
ð	<i>baiða, baureð</i>	Uttalas som isländskans <i>ð</i> i <i>bíða</i> , engelskans <i>th</i> i <i>father</i>
	<i>buðn, wiðn</i>	<i>ð</i> -et är stumt
e	<i>wela, kelda</i>	
ę	<i>sę, węsa</i>	Uttalas som nasalt <i>e</i> eller nasalt <i>ä</i> . Se <u>nasalvokaler</u> .
f	<i>finna, kaffi</i>	
g	<i>gedda, tegga</i> <i>ig, weg</i>	Uttalas "mjukt" i vissa positioner, ungefär som isländskans <i>g</i> i <i>ég</i> , spanskans <i>g</i> i <i>agua</i>
h	<i>häj, höj</i>	
i	<i>mil, will</i>	
į	<i>wįster, Nesį</i>	För uttal se <u>nasalvokaler</u> nedan
ie	<i>sieg, ietta</i>	
įe	<i>įe įes kulla</i>	För uttal se <u>nasalvokaler</u> nedan
iuo	<i>kliuova, fliuota</i>	Uttalas som <i>i</i> eller <i>j + uo</i>
iųo	<i>sniųo, triųo</i>	Uttalas som <i>i</i> eller <i>j + iųo</i>
j	<i>jaga, mjok, fjäll</i>	Uttalas som <i>i</i> , dvs mjukare än i svenskan
k	<i>kall, akka, straks</i>	
l	<i>lieva, kaller</i>	Uttalas "tjockt" eller "tunt" beroende på ställning
m	<i>muna, gumma</i>	
n	<i>negga, winna</i> <i>kwelndn, litn</i>	Uttalas stavelsebildande (dvs med en viss "kläm" på <i>n</i>) i ordslut efter konsonant
ng	<i>raingner, ungner</i>	
ngg	<i>ungg, laingger</i>	Uttalas med <i>ng</i> -ljud + <i>g</i>

Stavning	Exempel	Uttal
o	ok, ogga	Uttalas ok, ogga eller åk, ågga
p	pitri, uppa	
pt	djipt	Uttalas pt eller ft
r	ryöra, murra	
s	sikka, wass, sykkel	
sl	slaik, kessler krassl	Uttalas som tonlöst l-ljud
t	tungg, etta	
ti + vokal	tiokk, åttiå, stiälå	Uttalas som t + j
tj	tjyr, tjär, tyttja	Uttalas ungefär som ch i engelskans church
u	du, skugge	
u̇	nu, stugu	För uttal se <u>nasalvokaler</u> nedan
uo	fuok	Uttalas fuäk, fuek, foek, foäk, foåk m fl
u̇o	fūoster, tūo	Uttalas som nasalt uo
v	kåv, skrauv	
w	wen, wårå, rwaiða	
y	byta, bytta	
yö	fyöre, syöt	
ẏö	fyösa, myöta	
å	ås, åtta, båkå	
å̇	å̇s, gå̇s, må̇tte	Uttalas som nasalt å̇ eller nasalt o
åy	på̇yk, fnå̇ysa	Uttalas åy, åi eller åj
ä	ära, djäst	
ö	öve, rövir	

Anmärkningar

Nasalvokaler

Nasalvokaler (dvs vokaler med näsljudsklang) markeras med krok under, t ex *kullå̇*, *må̇i* och *wå̇sa*. Framför *m* och *n* görs ingen markering, eftersom nasaliteten där är automatisk, t ex *iem*, *luom*, *tungg* och *wann*.

Specialtecken

Tecken

Uttal och exempel

- ' + dubbel konsonant   uttalas med lång vokal före lång konsonant. Exempelvis uttalas *si'tt* (av *sjå*) med långt *i* och långt *t*. Så även *sta'nnað* 'stannat', *trä'dde* 'längtade' och *trä'tter* 'trötta'.
- 'n   uttalas med stavelsebildande *n*, dvs med en viss "kläm" på *n*, t.ex. *we'n* 'vägen', *da'n* 'dagen' och *tienn'n* 'tjärnen'.
- markerar gränsen mellan elementen i t.ex. *an-dar*, *isn-jär*; markerar bortfallen vokal i t.ex. *dar-n* (=dar an) eller *ulld-n* (=ulld an)

Två textprov med den föreslagna stavningen

I Fäbodlivet i gamla tider (efter Vikar Margit Andersdotter)

Ig wet fel ur ruoli eð brukeð wåå dar geşlpåytjin add dugåð riet nån uonngums. Addum ien slaikan uonngums i geşlun iessn. Dar påytjin add rietað upp gumsan so an kam uppend og ulld tågå påykan, so káy'tt påytjin muot ienum sturum tolle og gumsn attånað föstå'ss og ulld tågå påykan. Men me gumsn uppeð til, so uppeð påytjin undå tollem, so gumsn sluo uonne daiti tolln so eð small. Men se káy'tt allt gumsn atter att og ini smålåuopin og skäkäð skollam. Krytyre wiss fel so wel dar eð byrd å laið muot kweldem, so dar dier add ietið stinnan sig, so byrd dier å liet att diem-dar småweå so kollum för smålåweer, og byrd å drågå sig etter diem muot fläðsweem. Og smålåuopin fygd fel å dier og.

Ja, eð war je plåg að geşlkallum, dar eð war slaik uondlostjyner i geşlun. Ig wet dar addum dugåð pass diem so dier add eldeð sig ini fläð iel da'n, end tast kamum daitå fjåsbokkan um kweldn, so brukeð dier-dar uondlostjynär pass sig, innå addum uonneð ev in diem i fjåseð, og kåyt frå fjåsbokkam og að raise. Eð war fel tä iweg og kåyt etter og biuoð til sjå um an dugd wend diem. Dar-n ulld jäld mjotjå, ulld-n åvå mjokbyttu nest spisem. Eð ulld war nysilað mjok åv enner tjyrn so add siuok mjok, og tågå tråy glyöðkuol og slepp niði mjotjå. Se ulld an kuogå etter ringgum glyöðå, dar dier flot uvåni mjotjin. Wart eð ien litn guol ringgum glyöðå, war mjotjå liteð siuok, og wart eð ien stur og waiðum ringg, so war mjotjå mitjið siuok. Men dar an add jäldað mjotjå, so wart å guoð.

Ja, ig dug fel older glemm åv ur trä'tter brukeðum wåå dar addum drust etter diemdar liuot uondlostjy'mm. Um stjålltjyre war uondlos, so brukeðum wið av inn ån nån dag, og se brukeð dier oðer uondlostjynär war fuok nån dag. Ettersos slåtiðå war ringgum sopptiðå, so itteð eð å at uondlostjynär låg aute, og då war eð allt slåkallär so fingg lusk åv daiti raiseð og liet att diem. Eð war ju dier so iegd diem, so dier mund fel war liðuger. Og kallär itteð då dier, so dier byövd int war redder at dier djingg brott eld.

Ig wet ur lustut faðer brukeð sai åv. An add weð aut og ulað liet att uondlostjynär end upi Relldalim iessn. An add gaið og sta'nnað og ulað lyssn milumað og inggan ärt. Just me an add gaið so add an faið sjå triuo stur brind so inte add weð redder åtå dier add mjåst káy'tt nið an. "Edd ig að apt ien byss min mig, so edd dier allt að ulað få kuok suoð i buðum. Men sjå ig add ingga og int dugd ig lat wåå diem eld, åtå ig rekkt að diem storn og sykteð, men då káy'tt dier", brukeð an sai åv.

II Ur Björn Rehnströms **Jägern** (ett kapitel i boken **Trair byönnar frå Övdalim**)

Eð war ien uvendes grann witterdag, straks etter nyåreð. I suolstjini upå Relldalsädn war eð warmt og guott. Bar liteð laingger framå da'n ulld eð far byr å drupå frå grånum og tollum, so war yvyrdraiðner min ien aispansar, so dier såg aut sos nog underlig statyer.

Niði Relldalim war eð skuddjin enn, og tiugufem koldgraðer, ettersos suole nå'dd it end niði daln. Roðbiln, so war parkirað nest weem so djikk upi Relldalsbuðär, jält rieð å werd kold, fast an add bar stendeð dar ien åvtaim ses ien waitklä'dd jäger add feð frå bilem å skaiðum. Andyra etter åm waist wert an war å weg; upi buðär. Eð war tau waitu strik so fuor etter weem uppyvyr. Å båðum saiðum war eð uole etter skaiðstorum, ti'ttera dar eð lot mçota, innå jägern add kumið fram að buðum, og lainggera millå, dar eð war slieta.

Jägern, so war grå'll wait, an og, prisiss sos sniço'nn, add wait sig mçot stuguweddjin ien stjyöru, innå an add fuortsett ini skuo'n uvånað stugun. Mes an rennd å skaiðum å sniço'mm war eð djära werd i wari åm, ettersos an add wait klauta og boð byssa, bö'n og skaiðstorär war waiter, dier og. Iendað so syndes åv åm war styvelfuotn og li'tt åv tjikersikte å byssun.

Etter noð undrað mjeter i gråskuoem, wiek andyra åv að yöger og fuortsett snje'tt uppmin bjärre, uppter åm-dar gambelweem buðfuotjeð add brukað i noð mikklå undrað år dar dier ulld far frå buðum og upå Relldalsäde. We'n add it weð brukað upå mikklå år nu, men syndes enn uvendes wel um såmårn. Nu, mes eð war wittern, war eð laik litt sjå andar we'n, so war sos iett wai'tt skard gainum gråskuo'n so war mjäst swart.

Mes jägern add kumið upå ogestað, add an wait sig ien stjyör atten, taið åv sig og sett å sig ien ny og tuorr stjuortu, ettersos an add uorteð blätswettun mes an add paint åv uppter bokkam. Eð add dumbeð åv åm mes an kam upå bjärreð, og an wiss ses för an fikk luv byt klautum, ellest ulld an far friuos snart. An add fuortsett ostryvyr og faið sjå ien työður i ienum tolltull. An add taið nið byssu frå ryddjem og stuolis åv framter försiktut i stjydd åv grånum, laggt sig i sniço'mm, laggt byssu upå skaiðär og skuotið.